

II BESKRIVANDE DEL

II.1 KORTFATTAD HISTORISK BESKRIVNING

II.1.1 Kyrkomiljön

Sandby socker ligger på sydöstra Öland. I norr gränsar socknen mot Gårdby, i väster mot Torslunda och Vickleby och i söder mot Stenåsa. Sandby är den nordligaste av sydöstra Ölands egentliga alvarsocknar. Sockennamnet Sandby är känt från skriftliga källor första gången omkring 1320. Den rika förekomsten av fornlämningar visar att socknen var bebyggd långt innan den första kyrkan byggdes under medeltiden.

Runt kyrkan ligger flera gårdar med ännu aktiva jordbruk. Öster om kyrkogården ligger en byggnad som ursprungligen var socknens fattighus. Det byggdes 1871. Den siste inneboende flyttade därifrån 1929. Huset gjordes 1953 om till församlingshem och fungerar som sådant än idag.

Kyrkogården anlades när den första kyrkan byggdes på 1100-talet. Någon utvidgning av kyrkogården är inte känd. Den vällagda kyrkogårdsmuren är genom en inskription daterad till 1802-05. Kyrkogården är en väl sammanhängande miljö med fler karaktäristiska inslag t.ex. kyrkogårdsmuren, smidesgrindarna, trädkransen, solvisaren och gravtumborna. Här finns också ovanliga företeelser som två runstenar och ett patriarkkors.

Sandby socken ingår sedan 1967 i Mörbylånga kommun. Sandby socken hade sitt befolkningsmaximum år 1870 då man kunde räkna 701 invånare. Därefter sjönk antalet sockenbor gradvis. 100 år senare, år 1972 var bara 231 personer skrivna i församlingen. I organisatoriskt hänseende ingår Sandby socken sedan 2002 i Glömminge pastorat och Södra Ölands kyrkliga samfällighet. Hela Sandby socken ingår i det världsarvsområde som går under beteckningen "Södra Ölands odlingslandskap".

II.1.2 Kyrkobyggnaden

För nedanstående kronologiskt upplagda beskrivning av kyrkobyggnadens historia har huvudsakligen arkivmaterial från Antikvariskt topografiskt arkiv (ATA) och Kalmar läns museums (KLM) arkiv använts. Uppgifter har också hämtats ur boken "En bok om Sandby Gårdby" utgiven av Sandby Gårdby hembygdsförening (Sockenhi). Även den tryckta kyrkibeskrivningen från 1992 har givit en del uppgifter. Muntliga uppgifter har också lämnats av kyrkvaktmästarna Kjell Johansson och Stefan West. Som hjälp för att förstå kyrkans byggnadshistoriska utveckling finns teckningar och fotografier av kyrkan som bilaga under flik 15 och ritningar under flik 16.

År	Händelse	Källa
1100-talet	Östtorn och långhus uppfördes.	SaK
1100-1200-talet	Dopfunten tillverkades.	SaK
1700-talet	Primklocka gjöts. Hänger idag på väggen intill sakristian.	SaK
1735	Nummertavlorna tillverkades.	SaK
1782	En genomgripande renovering gjordes av den gamla kyrkan. Arbetet gjordes under ledning av murarmästaren Hinrik Wermelin från Kalmar. Östtornet nedbröts och kyrkan förändrades även invändigt. Östtornet avjämnades till samma höjd som långhuset, valven bortrevs, nya fönster insattes mm.	SaK
1794	Ny altarpuppats med målning föreställande Kristus i Getsemane tillverkas av Jonas Berggren. Samma år var predikstolen också färdig, även den tillverkad av Berggren.	SaK, Sockenhi
1805	En ny mässhake, svart med silvergaloner, inköptes.	Sockenhi
1800-talet	Mässingskronorna i mittgången har skänkts till kyrkan vid olika tillfällen under 1800-talet.	SaK
1823	Nattvardskärnen stals men samma år inköptes nya.	SaK
1833	En ljuskrona med 12 armar, tillverkad av gördelmakaren P. Almqvist i Kalmar, inköptes.	Sockenhi
1839	En kommunionkanna skänkt av prostinnan Hultberg invigs. Samma år invigs lilla tornklockan som omgjutits i Karlskrona.	Sockenhi
1860	Den nuvarande kyrkan byggs efter ritningar av arkitekten Johan Åbom i Stockholm. Förslag fanns om att Sandby och Gårdby församlingar skulle bygga en gemensam kyrka. Detta genomfördes aldrig utan församlingarna byggde sig var sin kyrka. Byggmästare P. Isberg och hans son Isak från Algutsrum stod för kyrkbygget i Sandby. Mycket av arbetet genomfördes av sockenborna. Kyrkan byggdes av sten från trakten. Votivskeppet uppges vara skänkt till kyrkan ungefär vid denna tid.	SaK, Sockenhi
1876	Orgeln byggdes 1876 av Åkerman.	SaK
1894	Ommålning av interiören. Bänkinredningen målades i ljusa färger. Troligen tillkom de målade takrosetterna. Ny altarmålning av östgötaprosten G.L. Lundqvist, föreställande Jesus välsignande barnen. Altarpuppatsen tillverkades på Norrgård i Kalmar och målades av målarmästaren A.Th. Lindeman från Söderåkra.	SaK
1926	Gravhällen som använts som trappflisa framför södra ingången sedan kyrkan byggdes 1860 flyttades in i vapenhuset.	ATA
1920-talet	Kaminerna byttes ut mot varmluftssystem. Källaren och varmluftskanaler grävdes ut under kyrkorummet. Utvändiga ventilationsöppningar med järnluckor och galler tillkom i sockeln.	SaK
1928	Dopfunten flyttades in från kyrkogården, där den stod som fundament för en solursskiva, och ställdes i vapenhuset. Flytten av dopfunten skedde efter upprepade påstötningar från Riksantikvarien. Församlingen hade tidigare uttryckligen motsatt sig att flytta in den. Riksantikvarien hade tidigare överlämnat förslag på ny fotställning till soluret.	SaK, ATA

1932	<p>Exteriör och interiör renovering efter arkitekt Malte Erichs anvisningar, vilka upprättades 1928. Fullständigt restaureringsprogram upprättades av entreprenören Bröderna Olsson i Färjestaden 1930. Anvisningar för invändiga arbeten och färgsättningsprogram gjordes av arkitekten Sven Rosman i Kalmar 1933. Entreprenör för målningsarbetena var målarmästare Gustaf Gustafsson i S:t Sigfrid.</p> <p>Landsantikvarie Manne Hofrén ger följande synpunkter inför renoveringen: Den äldre altaruppsatsen (från 1794) bedöms vara intressant och ”icke bör restaureras” eller ”uppsnyggas”. ”Övriga inventarier sakna intresse.” Gravhällen (kyrkoh. Cygraeus) bör flyttas inomhus, likaså dopfunten. ”...detta som kyrkan är ytterst fattig på äldre inventarier.”</p> <p>Invändiga arbeten: Rosmans ändringsförslag rörde till största delen konstnärliga och gestaltningsmässiga förändringar i interiören. Innertaken i kyrkorum, vapenhus och sakristia målades i ljus, nästan vit kulör. Befintliga rosettornament vid ljuskronornas fästen bättringsmålades i grått och blått. Taklisten marmorades. Bänkinredningen målades i ljusgrå kulör med enklare marmorering i fyllningarna. Målarmästare G. Gustafsson från St. Sigfrid gjorde målningsarbeten på altaruppställning och predikstol, under kontroll av arkitekt Sven Rosman, Kalmar. Behandlingen av den äldre altaruppställningen gjordes av konservator. Alla murade väggytor kalkmålades i varm ljusgrå kulör. Putslagningar gjordes med kalkbruk.</p> <p>Innerbågar sattes i kyrkorummets samtliga fönster. Takvalvet rengjordes. Södra portens dörrblad sattes i karm och gjordes utåtgående. Innerdörrar monterades i södra porten, som på så vis fick ett vindfång.</p> <p>Utvändiga arbeten: Östra och södra fasaderna putsades om. Hela kyrkan vitkalkades och snickerierna målades. Taket lades om och takstolarna förstärktes. Troligtvis hade långhuset och sakristian haft understrukna tegeltak fram till dess. De ursprungliga pannorna återanvändes.</p>	ATA, KLM
1939	<p>Dopfunten renoverades och flyttades till koret. Förslag på restaurering av dopfunt upprättat av konservator Sven Wahlgren, Kalmar. Funten beskrivs som utförd i sandsten. Cuppens ena halva sönderslagen i vertikal riktning och den yttre halvan belagd med mossa. Restaureringsåtgärder: Funten rengörs från mossa. Sönderfallna delar fogas ihop med Meyers stenkitt nr 3. Arbetena rapporteras ha utförts i enlighet med förslaget.</p>	SaK, ATA
1944	<p>Enligt brev till från en församlingsbo till Riksantikvarien hade gravhällen som flyttades in i vapenhuset 1926 åter flyttats utomhus i samband med att ett nytt golv lagts in vapenhuset. När uppges ej. Hällen stod lutad mot tornets norra sida och befarades skadas av takdropp. Manne Hofrén besiktigade på plats, och såg ingen skada på</p>	ATA

	stenen och meddelade att nuvarande läge var bättre än ett liggande läge utomhus. Inga åtgärder ansågs nödvändiga.	
1947-48	Orgelverket byggdes om, men den gamla fasaden behölls. Sandby församling fick tillstånd att bygga om orgelverket enligt förslag från Fredriksborgs Orgelbyggeri, Hilleröd. Elektrisk orgelfläkt och två lampetter enligt förslag från Kalmar Elektriska AB.	SaK, Sockenhi
1952	Elektrifiering av ljuskronor, sakristia och källare.	Sockenhi
1957	En korsformig stensättning av kalksten på kyrkogården hittas och undersöktes av K.G. Pettersson, Kalmar läns museum.	ATA
1958	Kyrkans fasader putslagades och avfärgades. På alla fasader påfördes en tunnputs, ca 2 mm. Enligt uppgift var tunnputsen på tornet av märket Peducem, vilken har stort inslag av cement. Osäkert om även tunnputsen på långhuset innehåller cement. Troligen byttes solbänkarna av kalksten mot nya på södra sidan av långhus och kor. Förmodligen lades tegelpannorna på långhustaket närmast tornet om.	Sockenhi, KLM
1960	En privatperson tillskriver RAÅ inför den förestående renoveringen av kyrkan. Han återger det han fått berättat för sig år 1905 av äldre personer i trakten. Kyrkan sades vara grundlagd så att det under murarna lagts stora flisor. Av dessa flisor skulle en del varit ”gravflisor”, och en del ”runflisor”. Med reservation för sanningshalten i det han hört ville han uppmärksamma myndigheten på vad som kunde påverkas av grävningen för det planerade nya värmesystemet. I ett PS nämner han att han påträffat altarbordet till det gamla altarpåbyggnaden i ett uthus i Åby i Sandby socken år 1920. Han beskriver det som i ”svällande rokokostil och på framsidan två korslagda palmkvistar målade i mörkgrå färg.” Ingen i församlingen hade dock visat intresse för att ta det tillvara.	ATA
1961	Interiör renovering efter arkitekt Carl Hampus Bergmans, Stockholm, ritningar och beskrivning. Enligt stämmobeslutet från 1959 utfördes arbetet efter följande riktlinjer: Bänkarna under läktarna togs bort och sidogångar utmed väggarna skapades. Bänkinredningen gjordes ny med undantag för bänkskärmar med träfyllningar. På läktarens norra sida togs bänkarna bort, men på södra sidan behölls de befintliga. Nytt golv med erforderlig isolering lades in både i kyrkorummet och sakristian. Ett nytt värmesystem installerades. Ommålning av allt trävirke samt rengöring och nyputsning av alla murytor. Troligen gjordes endast målning av putsen i kyrkorummet, i vapenhus gjordes putslagningar och målning, enligt C H Bergmans beskrivning fr 1960. Nytt stengolv lades in, bekostat genom frivillig gåva från församlingen. Denna bekostade även sakristians interiör. I sakristian murades två nya väggar upp på södra och västra sidan. Skåp och utrymmen kunde därigenom inrymmas mellan yttervägg och innervägg. I kyrkorummet flyttades den gamla altartavlan av Berggren från norra till södra sidan av koret. Delar av grundmurar från den medeltida kyrkan påträffades under kyrkgolvet i samband med arbetena med att byta golv och utöka varmluftsanläggningens kanaler och värmekammare. (Se skiss av Ragnhild Boström i bildbilaga.)	SaK, ATA, Sockenhi

	Målarmästarna Harry Alfredsson och Sven Bramstedt med sina medhjälpare utförde alla målningsarbeten. De elektriska arbetena utfördes av bröderna Löfgren, Färjestaden. Värmeanläggningen av märket Bacho utfördes av firman Värme & Sanitet, Kalmar, plåtslageriarbetet av plåtslagarmästaren Olle Engdahl, Kalmar. Stenmontören Stig Sundqvist, Persnäs, svarade för stenläggningen i koret och sakristian. Byggnadskommitténs damer vävde knäfallstyget till altarrunden, likaså tyget till de nya kollektståvarna. SKLF skänkte korstolarna.	
1962	Sanering mot skadeinsekter av bjälkar och träsvall på vind över långhus och sakristia samt i tornet. Utfördes av Firma Stig Nabo i Ljungholm.	ATA
1984	Orgelhuset samt läktarrens golv behandlades mot strimmig trägnagare.	KLM
1987	Tillståndsansökan för textiltvättningen i sakristian.	KLM
1987	Utvändig renovering. Samtliga fasader rengjordes och lös puts knackades bort. Putslagning och avfärgning. Lanterninens panel kapades i nederkant och försågs med ett nytt droppbleck. Stommen i spirans kors och glob kontrollerades. Samtliga utvändiga plåtarbeten sågs över och åtgärdades. Spåntäckning på spiran sågs över och tjärades. Samtliga fönster sågs över och reparerades. Dörr reparerades, varvid dropplister nertill byttes till lika befintliga men av tryckimpregnerat virke. Ommålning av panel på lanternin, tornluckor, samtliga utvändiga plåtarbeten, utsida fönster och utsida dörrar. Glob och kors omförgylldes.	KLM
1990	Vid arkeologisk förundersökning norr om den norra kyrkogårdsmuren påträffades en stenrad som tolkades som en syll till ett järnåldershus. Inne på kyrkogården var marken omrörd, utom på norra sidan som bestod av steril flygsand, vilket tyder på att det inte har skett några begravningar på norrsidan.	KLM
1991	JLM besiktigade fasta och lösa inventarier. Sammanställt i rapport.	KLM
1991-1992	Kyrkan renoverades invändigt. Detta år var Sandby tillsammans med Gårdby de enda kyrkorna på Öland med manuell klockringning. Läktarunderbyggnad tillkommer, väntrum, kapprum, toalett, städutrymme, förråd. Ändringsarbeten i sakristian avsedda att ge bättre disposition. Invändig rengöring och ommålning av hela kyrkan. BA Bengtsson upprättade handlingar för byggande av läktarunderbyggnad. Margit Westerlund ansvarar för renovering och ommålning av resten av kyrkan. Konservering av fasta inventarier utfördes av JLM. En ny matta till koret vävdes av två damer i församlingen. Kyrkorummet röktes mot insektsangrepp.	KLM, SaK
1997	Sanering mot insektsangrepp på långhusvind.	KLM
1998	Den gamla altarupsatsen konserveras av JLM.	KLM
2003	Automatisk klockringning och lucköppning installeras.	KLM
2003	Omläggning och komplettering av taktegel på långhus och kor. Skadade delar av brädsvallet lades om. Därpå spikades masonite och läkt. De ursprungliga pannorna lades tillbaka på takfallet mot söder samt över koret. Till övriga taktytor användes nytt lertegel från Vittinge.	

2006	Brandförstärkande åtgärder på dörr mellan torn och långhusvind utfördes. Befintlig dörr kläddes med brandhämmande skiva, Pyroc.	KLM
2009	Tillgänglighetsramp byggdes vid trappan vid södra porten. Ritningar gjordes av Outside landskapsarkitekter och ingenjörer AB i Kalmar.	KLM

II.2 RELATIONS- OCH STATUSBESKRIVNING

II.2.1 Kyrkobyggnaden stomme, exteriör

Förklaring till beteckningar använda i kolumnen för prioritet:

I	Akut	
II	Snarast	Åtgärd inom tre år
III	Kan anstå	Åtgärd avvaktas eller utförs i samband med andra åtgärder

Puts och färgtyper vid 1987 års utvändiga renovering

Uppgifter hämtade ur förfrågningsunderlag upprättat 1986-05-09 av Ivar Petersson, Byggkonsult BA Bengtsson AB.

Grundning:	Serponit Kalkgrund
Bruk för ilagning i slätputsade partier:	Serponit Hydrauliskt Kalkbruk Fin.
I spritputsade partier:	Serponit Hydrauliskt Kalkspritputs
Kalkfärg:	Serponit Kalkfärg Våt
Färg till sockel:	Nordsjö Sandokryl eller likvärdig
Tjära till spån på lanternin:	Dalbränd tjära
Mönja för rost på plåt:	Nordsjö Oljemönja eller likvärdig
Färg till utvändiga snickerier:	Nordsjö På Fasad eller likvärdig
Färg till plåttak på tornkrage och lanternin:	Nordsjö Plåttakfärg eller likvärdig

Kulörer

Dörrar i söder, väster och till sakristian: NCS 8010 - G30Y (mörkt grön)

Fönsterbågar och karmar: NCS 2502 - Y (ljus grå)

Långhus och kor, uppfört 1860(se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Grundläggning	Ej besiktigad.	-	Rester av den medeltida kyrkan finns under nuvarande kyrkans golv. Se skiss från undersökningen som gjordes 1961	-	-	
Väggstomme	Kalkstensmur, troligtvis med inslag av tegel i muröppningar vid fönster, dörrar och portar.	-	Inga delar äldre än 1860.	-	-	
Sockel	Cementputs på kalksten, utskjutande ca 5 cm, 20-50 cm hög. Sockeln ligger i liv med fasadernas hörnpilastrar. Ventilationsöppningar i grunden.	Putsad med cement. Grå latexfärg på tidigare asfalts-skikt.	Sockeln från 1860. Omputsad med cement 1961.	Putsbortfall, ca 20x50 cm, på korets nordöstra sida.	II	
Fasad	Spritputs. Slätputsade ytterhörn. Profilerad list omkring fönstrens rundade överdel.	Vit kalkfärg	Fasaderna har lagats vid flera tillfällen. Pga av bristfälligt källmaterial har det varit svårt att avgöra hur omfattande respektive reovering varit. Särskilt på norra och västra fasaderna består putsen i varierande grad av lagningar från de olika reoveringarna 1932, 1958 och 1987. Södra och östra fasaderna är mer enhetliga, möjligen är putsen där från 1932.	I anslutning till fönstrens valvbågar finns tunna sättningsprickor. På koret finns putsskador på nedre delen av hörnen mot norr och sydväst. På samma delar av koret syns invändiga saltutfällningar på kalkstenen i korgolvet. Undersök fuktförhållande i marken. På norra sidan på koret når	III II II	

				sprickorna upp till gesimsen. Pågående sättningsrörelser följs upp.		
Takfot	Enkel profilerad gesims med korsliknande dekor i underkant.	Troligen uppbyggd av tegel	Från 1860.	-	-	
Takstomme	Sadeltak. Takstolar av trä.	-	Takstolarna till största delen från 1860. Takstolen kompletterad 1932.	Trämjöl som kan tyda på aktiva insektsangrepp. Hålls under uppsikt.	II	
Taktäckning	Enkupigt lertegel, delvis ursprungligt. Nockpannorna lagda i kalkbruk, övriga pannor kramlade. Svall av okantade bräder täckt med masonite. Strö- och bärläkt.	-	Kyrkans tak var fram till 1932 belagt med understruket lertegel på öppen läkt. De ursprungliga pannorna återanvändes vid renoveringen 1932. Spår av kalkbruk från understrykningen syns fortfarande på takstolarna. Vid 1950-talets slut genomfördes nästa stora utvändiga renovering, då takpannorna närmast tornet bör ha lagts om. 2003 lades taket om igen. De ursprungliga takpannorna lades på det södra takfallet och de tre takfallen på koret. Komplettering gjordes med handslagna lertegelpannor. På norra takfallet och på sakristian lades nytillverkat, strängpressat lertegel.	-	-	
Takfönster	På södra takfallet finns två takfönster av gjutjärn. Fyra rutor i korsspröjs.	-	Troligen från 1932.	-	-	

Avtäckningar	Vindskivor och avtäckningar på västra gaveln och mot tornet är av kopparplåt.	Koppar	Från 1958 eller 1987	-	-	
Takavvattning	Hängrännor och stuprör i modernt utförande med mjuka böjar. Avslutas med utkastare i nivå med sockel. Två stuprör mot norr, två mot söder.	Vit fabrikslackad.	Hängrännor och stuprör utbytta 1987.	-	-	
Kors	På nocken ovanför koret sitter ett kors av järn med klot i korsändarna.	Järn, målat svart och gult.	Troligen 1860.	-	-	
Fönster	Långhuset har tio höga rundbågiga fönster – fyra mot söder, fyra mot norr och två i koret mot öster. Mittfönstret i koret igensatt. Fönsterbågar av trä. Innerbågarna fastskruvade i karmen inifrån. Fyra rektangulära lufter med korsspröjs nertill och två rundade bågar med lunettspröjs upptill. I karmarnas bottenstycken och i tvärposterna finns borrarade hål med plaströr, för ventilation. Ålderdomligt, blåst glas i ytterbågarna mot norr. Mot söder endast i de övre smårutorna. I övrigt modernt	Exteriört ljusgrå, interiört brutet vitt, linoljefärg	Karmarna troligtvis från 1860. Ytterbågarna har förmodligen ändrats eller bytts ut vid olika tillfällen från slutet av 1800-talet och framåt. Mittfönstret i koret murades igen i samband med att den nya altaruppsatsen tillkom. Innerbågarna tillkom vid renoveringen på 1930-talet. Råglaset i koret tillkom 1960.	Fönstren är generellt i gott skick. Mot norr är målningen i gott skick men med algpåväxt. Tvättas. Mot söder flagande färg. Bättringsmålning.	II II	

	glas. Modernt klarglas i innerbågarna förutom i koret där innerbågarna har gultonat råglas. Två fönster mott norr är öppningsbara.					
Solbänkar	Kalksten.	-	På södra långsidan och södra korffönstret troligen 1958. Mot norr är solbänkarna äldre. Vid det igensatta mittfönstret i koret finns ett äldre bleck bestående av tre järnplåtar kvar.	Samtliga solbänkar har tunna sprickor. Enstaka sprickor har lagats med grå syntetisk fogmassa.	-	
Sydportal	Kannelerade pilastrar med enkel bas och kapital. Kraftig karm av grå kalksten. Inskriptionsplatta av röd kalksten. Trekantsgavel krönt av ett kors.	Kalksten.	Från 1860. Tympanonfältet har tidigare varit putsat.			
Dörr i sydportal	Pardörr, helfransk med tre speglar. Inåtgående. Äldre lås och beslag.	Exteriört mörkt grön. interiört grå. linoljefärg	Dörr, beslag och lås 1860.	Färgen kraftigt blekt.	II	
Trappa	Kalksten, sammanfogad med järnkramlor. Delvis fogad med cement.		Tidigare användes gravhäll som nu ligger på kyrkogården.	-	-	
Handi-kappramp	Väster om trappan på södra sidan. Kalksten. Smidesräcke.	-	Anlagd 2009.	-	-	
Ventilations-	I sockeln finns några mindre ventilationsluckor. I söder finns	-	Tillkom på 1932 i samband med installation av	Behöver rostskyddsbehandlas. Gångjärn och låsanordningar	II	

luckor	3 stycken, i norr två. Luckorna är av plåt med ett galler av vridna spjälor innanför.		varmluftssystem.	behöver kontrolleras.		
--------	---	--	------------------	-----------------------	--	--

Sakristia, uppförd 1860

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Grundläggning	Ej besiktigad	-	Från 1860	-	-	
Väggstomme	Kalksten	-	Från 1860	-	-	
Sockel	Kalksten putsad med cement. Vid källarnedgången minskar sockeln höjd och slutar i intet.	Putsad med cement. Grå latexfärg på tidigare asfaltssikt	-	Mossa och alger på sockeln närmast källarnedgången. Gör rent från mossan som håller fukten kvar.	III	
Fasad	Spritputs. Slätputsade hörnpilastrar.	Vit kalkfärg.	-	Fläckvis påväxt av svarta alger. På de slätputsade partierna spjälkar dets senaste putslagret. Lagas.	- III	
Takfot	Tegel	Vit kalkfärg.	Från 1860.	Putsbortfall på fyra ställen längst upp mot taket.	-	
	På gaveln profilerad trägesims.	Svart oljefärg	Från 1860.	-	-	
Takstomme	Sadeltak. Takstolar av trä.	-	Från 1860			
Taktäckning	Nytillverkat enkupigt strängpressat lertegel. Nockpannorna lagda i kalkbruk, övriga pannor kramlade. Svall av okantade bräder täckt med masonite.	-	Sakristians tak var fram till 1932 belagt med understruket tegel på öppen läkt. Spår av kalkbruk från understykningen syns fortfarande på takstolarna. Svall till största delen från 1932. Omlagt senast 2003.	-	-	

Avtäckningar	På gaveln av plåt. Mot långhuset troligen av koppar.	-	-	-	-	
Takavvattning	Hängrännor och stuprör av fabrikslackerad plåt i modernt utförande med mjuka böjar.	-	Hängrännor och stuprör utbytta 1984.	-	-	
Fönster	Rundbågiga, ett i norr och ett i öster. Fönstren har fyra lufter. Ytterbågar med spröjs, innerbågarna med odelade glas. Det norra fönstret har en öppningsbar båge. Ovanför detta ett äldre plåtbleck spikat i tvärposten. Innerbågarna är skruvade mot ytterbågarna.	Interiört och exteriört grå linoljefärg	Karm och ytterbågar troligen från 1860. En båge i öster nyare. Innerbågarna tillkom 1932. Flertalet glasrutor i ytterbågarna är äldre. I den nyare bågen antikglas.	-	-	
	Runt fönster i korets östgavel. Fönsterbleck av gråmålad plåt.	Grå linoljefärg	Karm och båge från 1860. Gammalt glas. Fönsterblecket modernt.	-	-	
Solbänkar	Kalksten	-	I öster ålderdomligt. I norr troligen från 1958.	Norra solbänken smutsad. Två fina sprickor. Lagningar med grå fogmassa. Tvättning.	III	
Dörr och omfattning	Pardörr, helfransk med tre speglar. Inåtgående. Äldre beslag och lås. Omfattning av kalksten. Överstycket med inskription.	Mörkt grön Linoljefärg Spår av förgyllning i texten.	Dörr, beslag och lås 1860.	-	-	
Trappa	Kalksten, tre steg. Delvis sammanfogad med järnkramlor.	-	Från 1860.	Rengörs från mossa	III	

Torn uppfört 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Grundläggning	Ej besiktigad	-	Från 1860.	-	-	
Väggstomme	Kalksten	-	Från 1860.	-	-	
Sockel	Cementputs på kalksten, utskjutande ca 5 cm, 30-40 cm hög.	Grå latexfärg.	Sockeln från 1860. Omputsad med cement 1960. Tidigare struken med asfalt.	-	-	
Fasad	Spritputs. Slätputsade ytterhörn. Profilerad list omkring fönstrens rundade överdel.	Vit kalkfärg.	Putsen från 1958 med fläckvisa lagningar från 1984.	Kraftig påväxt av alger, särskilt mot norr.	III	
Takfot	Listverk och konsoler av kalksten. Vitmålad slätputs mellan konsoler.	-	Från 1860. Utformningen med obehandlade kalkstensdetaljer mot vit slätputs densamma på fotografier från 1928.	-	-	
Takstomme	Timmerkonstruktion av fyrskrätt virke.	-	Från 1860.	-	-	
Taktäckning	På torntak och lanternin ligger falsad galvaniserad plåt i skivtäckning.	Ljusgrå oljefärg	Troligtvis från renoveringen 1929. Dessförinnan fanns ett äldre tak med kvadratiska plåtar. Senast ommålat 1987. På vykortsbild från ca 1960 ser taket ut att ha varit målat med kopparfärg.	Takplåtarna, främst på tornet, uppvisar skador i form av flagande färg och rost. Även lanterninens kupoltak i behov av översyn. Ytorna behöver rostskyddsbehandlas och målas. Ev. är plåtarna så rostangripna att omläggning krävs.	II	
Takavvattning	Finns ej.	-		-	-	
Västportal	Omfattning av kalksten. Kannelerade pilastrar med	-	Från 1860. Tympanonfältet har tidigare varit putsat.	Ytliga men omfattande spjälkningar på pilastrarna.	II	

	enkel bas och kapital. Kraftig karm av grå kalksten. Inskriptionsplatta av röd kalksten. Trekantsgavel krönt av ett kors. Ovanför portalen en rund inskriptionsplatta av röd kalksten.					
Port mot väster	Pardörr, helfransk med tre speglar. Inåtgående. Äldre lås och beslag.	Exteriört mörkt grön. interiört grå. linoljefärg	Dörrblad och troligen låskista från 1860. Äggformat dörrvred senare.	Färgen blekt.	II	
Fönster	I norr och söder finns tre rundbågiga smala fönster över varandra. I väster finns ytterligare två fönster. Alla har samma utförande. En luft med åtta rutor avdelade med träspröjs. Enkelglas.	Exteriört grön interiört grå linoljefärg	Från 1860.	Färg och kittning flagnar. Mot norr Mot söder	III II	
Solbänkar	Kalksten	-	Äldre solbänkar vid samtliga fönster.	-	-	
Trappa	Kalksten. Kramlor av järn. Delvis fogad med cement.	-	En äldre gravhäll med delvis bevarad dekor ingår i trappan.	-	-	

Lanternin, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Vägg-stomme	Timmerkonstruktion av fyrskrätt virke.	-	Från 1860.	-		
Fasad	Breda, handhyvlade brädor. Smala locklister.	Brutet vitt, oljefärg	Brädorna ursprungliga från 1860. Locklisterna tillkomna efter 1900-talets mitt (troligtvis vid reoveringen 1987). Fotografier från sekelskiftet 1900 visar att fasaderna hade slätpanel. Troligtvis ommålad 1987.	Färgen torr och sprucken. Stort behov av ommålning. Locklisterna bitvis lösa, men eftersom dessa är sekundära bör övervägas att ta bort locklisterna för att återgå till den ursprungliga slätpanelen.	II	
Takfot	Profilerade trälistor i takfoten. Slät gesims avgränsad med listverk. Målad geometrisk meanderslinga.	Brutet vitt, oljefärg	Från 1860. Troligtvis ommålad 1987.	Sprickor, flagor och krackeleringar i färgskiktet. Stort behov av ommålning.	II	
Takstomme	Timmerkonstruktion av fyrskrätt virke.	-	Från 1860.	-		
Tak-täckning	På torntak och lanternin ligger falsad galvaniserad plåt i skivtäckning.	Ljusgrå oljefärg	Troligtvis från reoveringen 1929. Dessförinnan fanns ett äldre tak med kvadratiska plåtar. Senast ommålat 1987. På vykortsbild från ca 1960 ser taket ut att ha varit målat med kopparfärg.	Takplåtarna, främst på tornet, uppvisar skador i form av flagande färg och rost. Även lanterninens kupoltak i behov av översyn. Ytorna behöver rostskyddsbehandlas och målas. Ev. är plåtarna så rostangrip-na att omläggning krävs.	II	
Takspira	Takspira ovanför lanterninens kupoltak. Hög och smal spånklädd spira.	Tjära	Ursprung oklart. Troligtvis omlagt under tidigt 1900-tal.	Spåntäckningen i behov av tjärning.	II	
Taklucka	Kvadratisk taklucka på	Ljusgrå	Ursprung oklart. Troligtvis	Ommålas samtidigt som övriga	II	

	lanterninens kupoltak.	oljefärg	samtida med övriga taket från 1929.	takytor.		
Järn- och plåtdetaljer	Välvda dropplistor av målad galvaniserad plåt ovanför ljudluckorna.	Delvis målade med oljefärg	Ursprung oklart. Troligtvis 1800-tal.	Listerna är rostangripna och skeva. Ljudluckorna har blåst upp och förstört somliga lister.	II	
	Avtäckningar i ljudluckornas öppningar. Målad galvaniserad plåt.	Delvis målade med oljefärg	Ursprung oklart. Troligtvis 1800-tal.	Avtäckningarna är i mycket dåligt skick. Spikarna har dragit sig ur. Plåtarna är rostangripna och trasiga. Troligtvis måste största delen av plåtarna nyttillverkas.	II	
Ljudluckor	Åtta träluckor med stående brädor utvändigt och liggande, profilerade brädor invändigt. Utanpåliggande gångjärn. Låskrokar av smidesjärn.	Utvändigt ljusgrön oljefärg Invändigt svart färg av oklar typ	Ljudluckorna är ursprungliga från 1860. Gångjärn och låskrokar samtida med luckorna.	Luckorna är i gott skick, men behöver målas om. Beslagens funktion bör ses över. Behövlig justering och komplettering bör göras.	II	
Fönster	Åtta runda fönster med korsspröjs ovanför ljudluckorna. Kraftig, rundad list kring fönstren.	Ljusgrön oljefärg	Från 1860.	Fönster, bågar och lister i behov av ommålning.	II	

Utvändig nedgång till pannrum, år 1932 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Vilplan och trappsteg	Betong.	-	-	-	-	
Vägg	Betong.	-	-	-	-	
Tak	Betong.	-	-	-	-	
Lucka	Källardörrar av durkplåt..	Svart oljefärg	-	Flagande färg. Dörrarna bevuxna med alger och lavar. Rengörs och målas.	III	

II.2.2 Kyrkobyggnaden interiör

Fönster och dörrar i ytterväggar redovisas under II.2.1 Kyrkobyggnaden stomme, exteriör. Innerdörrar beskrivs under det rum som dörren öppnas åt.

Fast inredning beskrivs dels under II.2.4, dels i den bifogade rapporten ”Inventeringsprotokoll för Kastlösa kyrka” daterad 2002-05-17 och utförd av konservator Anna Billing Wetterlundh vid Jönköpings länsmuseum. Lösa inventarier redovisas dels under II.2.5, dels i den ovan nämnda rapporten från Jönköpings länsmuseum.

I tabellernas kolumn för ”Färg: kulör och material” anges endast kulör enligt okulär besiktning.

Förklaring till beteckningar använda i kolumnen för prioritet:

I	Akut	
II	Snarast	Åtgärd inom tre år
III	Kan anstå	Åtgärd avvaktas eller utförs i samband med andra åtgärder

Puts och färgtyper vid 1992 års invändiga renovering

Uppgifter hämtade ur förfrågningsunderlag upprättat 1991-06-20 av Margit Westerlund, Arkitektkontoret Eriksson och Westerlund AB.

Grundning:	Serponit Kalkgrund
Utstockning och lagningar:	Serponit Hydrauliskt Kalkbruk
Ytputs:	Serponit Hydrauliskt Kalkbruk alt. Hydrauliskt kalkbruk Fin (beroende på struktur)
Kalkfärg:	våtsläckt kalk (kalkdeg), färgpigment enligt RAÄs kalkfärgssamling.

Klarlack till trägolv och trösklar: härdlack
 Oljefärg till målning av trä- och järnytor: linolja
 Ytbehandlig av kalkstensgolv: oxanolja

Av byggmötesprotokoll från renoveringen framgår att följande avvikelser gjordes:
 Sakristian golv behandlades inte med oxanolja. (osäkert om det gjorts senare, blankt)

Vapenhusets väggar målas med ”typ källarplast” för att undvika fuktgenomslag.
Samtliga putsade solbänkar målades med oljefärg istället för kalkfärg.

Kulörer 2009

Vid inventeringstillfället kulörbestämdes vissa ytor som är i behov av ommålning. Kulörangivelserna kan avvika något från befintliga. Därför bör hela ytorna ommålas, inte bara bättringsmålas.

Dörr i vindfång i söder: NCS 2002 – Y (ljus grå)

Ytterdörr i söder, insidan: NCS 2002 – Y (ljus grå)

Vindfångets omfattning: NCS 4502 – Y (mörkare grå)

Långhus med tresidigt kor, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	<p>I mittgången lackat brädgolv av spåntat granvirke lagt i Ö-V riktning. I sidogångar och under bänkinredningen i N-S riktning. Beige gångmattor i syntet.</p> <p>Korgolvet upphöjt 15 cm. Rektangulära plattor av röd polerad kalksten. Ytbehandlad blank. Trappsteg till koret av trä, klädd med beige syntetmatta fastsatt med mässingslister. Halkskydd av gummi.</p> <p>Innanför altarringen ett lågt podium framför och under altaret. Av klarlackat trä.</p>	<p>Allt trä klarlackat.</p> <p>Kalksten behandlad med oxanolja</p>	<p>Golven i kor och långhus lades in vid renoveringen 1961. Golven senast målade och oljade 1992.</p>	<p>Utfällningar på kalkstenen i koret mot NÖ och Ö väggen.</p>	III	
Sockel	<p>I långhuset socklar vid sidan av de väggfasta bänkarna. Ca 10 cm hög, utan profil.</p> <p>I koret sockel av kalksten, 10 cm hög.</p> <p>Mot läktarunderbyggnaden, profilerad list 7 cm hög.</p>	<p>Mellangrå alt. ljusgrå linoljefärg</p>	<p>Socklar bredvid sidobänkar från 1961.</p> <p>Mot läktarunderbyggnaden från 1992</p>	<p>Saltutfällningar på kalkstenssockel i anslutning till samma ställen som ovan.</p>	III	

Vägg	Avfärgad puts på kalkstensmur.	Bruten vit kalkfärg. Solbänkar med oljefärg.	Senaste avfärgningen gjordes vid den invändiga renoveringen 1992.	I allmänhet väldigt få skador. Putsbortfall vid vindfånget, mot Ö. Över långväggarnas fönster vissa sprickor, vilka bör hållas under uppsyn. I fönstret längst mot Ö på S långsidan putsbortfall ca 3x3 cm.	III	
	Läktarunderbyggnadernas väggar är byggda av regelverk i massivt kärnvirke klätt med gipsskivor. Täckt med manglad glasfiberväv.	Bruten vit, matt latexfärg.	Läktarunderbyggnaderna tillkom vid renoveringen 1992.	Lätt smutsade väggar.	III	
Taklist	Kraftig profilerad gesims av trä. Marmoreringsmålad.	Blått, ockragult, linoljefärg	Från 1860. Senast ommålad 1992.	Flagnande färg på N långsidan ovanför predikstolen och på mitten. Möjligen orsakat av tidigare takläckage.	III	
Tak	Långhusets tak: tunnvälvt brädtak av handhyvlade brädor med smidda spikar.	Brutet vitt, linoljefärg Täckmålat med takrosetter kring ljuskronornas infästning. Grå och blå linoljefärg	Från 1860. Lagningar efter de borttagna kaminrören synliga. Senast ommålat 1992. Takrosetternas ålder oklar.	-	-	
	Tak under läktare: horisontellt brädtak av handhyvlade brädor med smidda spikar.	Gråvit linoljefärg	Från 1860. Senast ommålat 1992.	-	-	

Vindfång	Vindfång byggt i södra entréns portvalv. Dörrpartiet är utsmyckat med flankerande pilastrar med kapitällister och avslutas upptill med en rundbåge.	Ljusgrå och blå linoljefärg	Vindfånget tillkom vid renoveringen på 1930-talet. Ritningarna utfördes av Bröderna Olssons i Färjestaden. Senast ommålad 1992	Flagnande färg på pilastern mot V, 20x2 cm	III	
Dörrar	Pardörrar i södra entréns vindfång. Utförda som spegeldörrar med tre lika stora fyllningar per dörr. Vänstra dörren är gångdörr. Tre kraftiga pinngångjärn per dörr.	Ljus grå, linoljefärg	Dörrarna är samtida med själva vindfånget, från 1930-talet. Dörrtrycke möjligen från 1961 års renovering.	Smuts och färgbortfall på dörrarna.	III	
Läktarkolonner	Sex fristående träkolonner på fyrkantig bas med slät sockellist. Runda kalkstensimiterande kolonner med förgyllda joniska kapital.	Grå, mörkgrå och röd linoljefärg Bladguld	Från 1860. Senast målade och förgyllda 1992.	Tunna sprickor i spackelskiktet på två av kolonnerna.	-	
Fast inredning	Se II 2.4. Kyrkobyggnaden – Fast inredning	-	-	-	-	

Läktare, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	
Golv	Breda brädor lagda i Ö-V riktning. I söder gradäng under bänkarna och horisontellt golv invid orgelhuset. Plant brädgolv på läktarens mittdel framför orgelhus och spelbord. Norra delen är upphöjd. Mindre gradäng i två avsatser, utan bänkar. Spåntade och hyvlade brädor	Klarlack	Brädgolvet troligtvis ursprungligt från 1860. Märken efter borttaget spjälskrank vid orgeln.	-	-	
Vägg	Se kyrkorum	-	-	Sprickor ovanför långväggarnas fönster. Sprickorna hålls under uppsyn.	III	
Taklist	Se kyrkorum	-	-	-	-	
Tak	Se kyrkorum	-	-	-	-	
Räcken	Räcken i vinkel runt trappöppningarna i norr och söder. Kraftiga stolpar med profilerade överliggare.	Grå linoljefärg	Till största delen från 1860.	-	-	
Fast inredning	Se II.2.4. Kyrkobyggnaden fast inredning.	-	-	-	-	

Samtalsrum i söder under läktaren, från 1992 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	
Golv	Lackat brädgolv av spåntat virke, lagt i N-S riktning.	klarlackat	-	-	-	
Sockel	Låg profilerad golvlist.	Grå linoljefärg	Från 1992.	-	-	
Vägg	De moderna väggarna av gipsskiva. Vävklädda och målade. Mot söder lika kyrkorummet.	Bruten vit , latexfärg.	Från 1992.	Märken efter vatten som runnit under fönstret. Väggens smutsig.	-	
Tak	Bräddtak av handhyvlade brädor med smidda spikar.	Gråvit linoljefärg	Från 1860.	-	-	
Trappa till läktaren	Trätrappa med vinklat trapplopp. Sättstegen klarlackade. Vangstycke, räcke och undersidan målade grå. Räcke av snedställda fyrkantsspjälor.	Klarlack, grå linoljefärg.	Troligen från 1860.	-	-	
Dörr	Enkel spegeldörr.	Ljust grå, linoljefärg.	Från 1992.	-	-	

Kaprum, HWC och pentry i norr under läktaren, från 1992 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	
Golv	Grå linoleummatta	-	Från 1992.	-	-	
Sockel	Låg profilerad golvlister.	Grå linoljefärg	Från 1992.	-	-	
Vägg	Målad vävklädd spånskiva. I kaprummet överljus och fönster norrut. I pentryt vitt kakel ovanför diskbänken.	Bruten vit latexfärg.	Från 1992.	-	-	
Tak	Kaprum och vastvätt: Bräddtak av handhyvlade brädor med smidda spikar.	Gråvit linoljefärg	Från 1860.	-	-	
	HWC: Målad skiva.	Bruten vit oljefärg	Från 1992.	-	-	
Dörrar	Enkla spegeldörrar av trä till kyrkorum och HWC. Dörr till skrubben under trappan av målat skivmaterial. Slät, målad grå.	Ljust grå linoljefärg.	Spegeldörrarna från 1992. Dörr till skrubben troligen 1960-talet.	-	-	
Fast inredning/ installationer	Kaprum: Hatthyllor	-	Från 1992.	-	-	
	HWC: Standardutrustning: WC-stol, handfat m.m.	-	Från 1992.	-	-	
	Pentry: Diskbänk med skåp och draglåda samt överskåp med två luckor.	-	Från 1992.	-	-	

Vindfång i söder, 1930 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Kalkstengolv.	-	Kalkstengolvet är troligtvis från 1860.	-	-	
Vägg/tak	Kalkputsade och kalkavfärgade murar.	Bruten vit kalkfärg	Vindfånget byggdes vid renoveringen på 1930-talet. Väggarna senast omfärgade 1992.	-	-	

Sakristia, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Kalksten. Rektangulära slipade och polerade, lika koret.	-	Nytt golv lades vid renoveringen 1961.	Saltutfällningar och vittrad sten närmast östra vägen.	III	
Sockel	Kalksten, 10 cm hög. Lika koret.	-	-	Saltutfällningar och vittrad sten på östra väggen.	III	
Vägg	Avfärgad puts på kalkstensmur.	Bruten vit, latexfärg.	Senaste avfärgningen gjordes vid den invändiga renoveringen 1992.	Vägen smutsad runt ventil i S-V hörnet.		
Taklist	Hålkälslist.	Gråvit linoljefärg	Troligtvis från 1860. Senast målad 1992.	-	-	
Tak	Bräddtak av handhyvlade brädor med smidda spikar.	Gråvit linoljefärg	Från 1860. Senast ommålat 1992.	-	-	

Dörrar	Dörr mot koret: Bred halvfransk dörr med tre fyllningar. Äldre beslag.	Gråvit linoljefärg	Dörr och beslag från 1860. Senast ommålad 1992.	-	-	
	Dörrar mot predikstolen: Inåtgående pardörrar med speglarr. Gamla beslag och låsregel	Grå linoljefärg	Dörr och beslag från 1860. Senast ommålade 1992.	-	-	
	Dörr mot vindfånget i väster: Vänsterhängd spegeldörr med två. Moderna beslag.	Gråvit linoljefärg	Från 1961. Senast ommålad 1992.	-	-	
Vindfång	Inrättat innanför västra muren. Dörrkarmar monterade i väggarnas ytterliv. Smygarna är uppmurade av sten och själva valvet gjutet av i armerad betong. Kalkstensgolv.	Bruten vit kalkfärg	Från 1956-57.	-	-	
Trappa	Trappa upp till predikstolen genom norra korväggen. Brant trätrappa med 7 höjdsteg. Plansteg utan trappnos. Inbyggda sättsteg. Trappräcken med profilerade handledare på ömse sidor. Heltäckningsmatta.	Ljusblå, gråvit och röd linoljefärg	Ålder oklar. Troligtvis från 1930-talet då golvet lades om och delvis ombyggd vid renoveringen 1956-57. Heltäckningsmattan troligtvis från 1989.	-	-	
Fast inredning	Platsbyggda skåp på var sida om norra fönstret. Det västra för hängande textilförvaring och det högra med hyllor. Mot västra väggen till söder om entrédörren ett platsbyggd skåp inrymmande elcentralen.	-	Det västra textilförvarings-skåpet byggdes om vid renoveringen på 1950-talet. Tidigare var skåpet symmetriskt placerat med det andra skåpet i östra hörnet. I överskåpets tak syns spår efter ändringarna.	-	-	

Vapenhus – tornet plan 1, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Kalksten. Kvadratiska flisor, hyvlade och slipade..	-	Troligtvis från 1932.	Saltufällning och ytlig spjälkning utmed väggarna.	-	
Sockel	Ingen sockel.	-	-	-	-	
Vägg	Avfärgad puts på kalkstensmur.	Latexfärg.	Målades med latex 1992 för att förhindra fuktgenomträngning.	Flagnande färg utmed golvet. Sprickor och lossnande puts i anslutning till cementlagningar utmed golvet.	III	
	Torntrappans nederdel är inbyggd med handhyvlade brädor i slätpanel. Enkel bräddör till skrubben under trappan.	Grå linoljefärg	Från 1898, enligt årtal målat inne i skrubben..	-	-	
Tak	Bräddtak av handhyvlade brädor med smidda spikar.	Ljusgrå linoljefärg	Från 1860. Spår efter tidigare trappor i S-V och N-V hörnen. Senast ommålad 1992.	-	-	
Dörrar	Dörrar mot kyrkorummet: Inåtgående pardörrar konstruerade som fyllningsdörrar.	Ljusgrå linoljefärg	Från 1860. Ålderdomliga beslag. Trycke troligen från 1960. Senast ommålade 1989.	-	-	
	Dörr i torntrappan: Slät vänsterhängd bräddörr.	Ljusgrå linoljefärg	Från 1898. Två ålderdomliga kammarlås. Senast ommålad 1992.	-	-	
Trappa	Trätrappa i två löp till tornets andra våning. Räcke av fyrkantiga spjälor på båda sidor. Profilerade handledare.	Klar-lackade vangstycken, plansteg och	Från 1898. Senast ommålad 1992.	-	-	

		sättsteg. Röda räcken och handledare. Linoljefärg				
--	--	---	--	--	--	--

Tornrum plan 2, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads- del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prio- ritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv, hyvlade och spontade.	-	Troligtvis från 1960.	-	-	
Vägg	Avfärgad slevdragen puts på kalkstensmur.	Bruten vit kalkfärg	Troligtvis avfärgad i samband med inre renovering på 1960-talet.	-	-	
Tak	Träbjälkar och brädor.	-	Troligtvis från 1860. Förstärkt med en sittbräda till bänkinredning i mellanrum mellan det mittersta bjälkarna.	-	-	
Trappa	Trätrappa i två löp med vilplan i rummets S-V hörn. Enkla profilerade handledare.	-	Troligtvis från 1860.	-	-	
Fast inredning	Orgelfläktens låda.	Masonite, omålad.	-	-	-	

Tornrum plan 3, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv, ospontat och ohyvlat.	-	Troligtvis från 1860.	Brädorna närmast trappan fot är tunnslitna. Sviktat mycket när de belastas. Golvet bör förstärkas.	II	
Vägg	Avfärgad slevdragen puts på kalkstensmur.	Bruten vit kalkfärg	Troligtvis avfärgad på 1960-talet.	-	-	
Tak	Träbjälkar och brädor.	-	Troligtvis från 1860.	-	-	
Dörrar	Branddörr mot långhusvinden.	Gipsskiva, omålad.	Vindsdörren brandförstärktes 2006.	-	-	
Trappa	Trätrappa i två löp med vilplan. Enkla profilerade handledare.	-	Troligtvis från 1860.	-	-	

Tornrum plan 4, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Utgörs av trappans vilplan av brädor.	-	Troligtvis från 1860.	-	-	
Vägg	Utgörs dels av murkrönet och dels av torntakets takstolar och undersidan brädsvället.	-	Brädsvället till synes ålderdomligt.	-	-	
Tak	Utgörs av undersidan av lanterninens våningsbjälklag.	-	Troligtvis från 1860.	-	-	
Trappa	Trätrappa.	-	Troligtvis från 1860..	-	-	

Lanternin – klockvåning, 1860 (se cd med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv.	-	Troligtvis från 1860.	-	-	
Vägg	Regelkonstruktion med stomme av fyrkantstimmer klädd med en inre slätpanel och en yttre locklistpanel.	omålat	Troligtvis från 1860.	-	-	
Taklist	Profilerad besparingslist spikad med smidda spik.	-	Från 1860.	-	-	
Tak	Slätpanel av hyvlade brädor spikade i rombmönster med smidda spik.	-	Från 1860.	-	-	
Fast inredning	Kyrkklockorna beskrivs under II.2.4. Kyrkobyggnaden fast inredning.	-	-	-	-	

II.2.3 Kyrkobyggnaden installationer

El och tele

År 1952 elektrifierades kyrkorummets ljuskronor. El drogs även in i sakristia och källare. Vid renoveringen 1992 gjordes omfattande elinstallationsarbeten. Utbyte av elinstallationer har skett även senare. De enda äldre ledningar som finns kvar idag är de infällda ledningarna till lampetterna i kyrkorummet.

Huvudcentralen är placerad i skrubben under trappan i vapenhuset. Kabel med inkommande el går från kyrkogårdens N-V hörn och vidare in i kyrkan vid vapenhusets norra fönster. I huvudcentralen finns central för automatsäkringar och sändare för fjärravläsning av elmätaren. Där finns även automatik till ytterbelysningen (tidur och ljusrelä). Vidare finns där manuell styrning av värmen.

Tre undercentraler är placerade i kapprummet under läktaren, i tornet och i pannrummet i källaren.

Belysningen i långhuset och koret består av ljuskronor, vägglampetter och spotlights, vilka styrs via två enheter. En är monterad i anslutning till elcentralen i vapenhuset– den andra sitter i kyrkvaktmästarens bänkkplats längst bak till vänster i norra bänkkvarteret, varifrån även ljud och klockringning styrs.

Elrevision utförs vart fjärde år genom avtal med Ahlqvists Ingenjörbyrå HB i Kalmar. Den senaste besiktningen utfördes under 2005.

Service utförs normalt av elektriker Kjell Rosengren i Gårdby. Löpande avtal finns med dessa elektriker som kan tillkallas via jourtelefonnummer om problem uppstår.

I kyrkan finns ingen telefon.

Brister/skador

Elrevisionen påtalar några brister när det gäller elanläggningen i Sandby kyrka. Det råder en viss osäkerhet kring vad som gjorts åt de anmärkningar som får utföras av annan person än elinstallatör och de rekommenderande anmärkningarna. De fel och brister som påtalas i elrevisionen bör åtgärdas.
(Prioritet II).

Värme och klimat

Kyrkorummet värms idag med ett varmluftssystem. Biutrymmen värms med elradiatorer. Varmluftssystemet installerades 1961. Det oljeeldade varmluftsaggregatet är av märket Bahco och står i pannrummet. Oljetanken av plast är nedgrävd strax N-V om källarnedgången. Vatten & Värme Göte Svensson, Björnhovda, anlitas för service och underhåll. Varmluften leds från källaren via kanaler till tilluftsventiler i de främre bänkskärmarna och i de väggfasta bänkarna på de båda långsidorna. Utluften renas av filter nere vid pannan. Temperaturen regleras med termostater vid huvudelcentralen och i läktarunderbyggnaden. Värmesystemet går att styra både manuellt och med timer.

Elradiatorer av märket LVI-produkter finns en i pentryt (800W), två i andaktsrummet (1000W+800W) och 1 i sakristian (1200W). En frostvakt finns vid vattenpumpen i underskåpet i pentryt.

I veckorna hålls temperaturen på 8-10 grader och vid förrättningar 20 grader. Att höja temperaturen tar ca 5 timmar. Man mäter idag luftfuktigheten i kyrkan med en hårhygrometer och två digitala mätare. Hårhygrometern är placerad i kyrkorummet intill läktarunderbyggnaden. Luftfuktigheten i kyrkorummet var den var 26 januari 2009 70%. De digitala mätarna är placerade i predikstolen samt i sakristian, vid passagen till koret.

Vatten och avlopp

Vatten och avlopp drogs in i kyrkan i samband med renoveringen 1992, då HWC och pentry inrättades under läktaren. Vattenledningen ansluter till den djupborrade brunn som finns vid kyrkogårdens N-V hörn. Avloppet är anslutet till slutna spillvattentank som är nergrävd norr om kyrkan. Vattentank av märket FMS-produkter finns under diskbänken i pentryt. Vattentrycket regleras med en sk hydro-pack. På kyrkogården finns tre vattentankar.

Varmvattenberedaren är av fabrikat Metro och rymmer 35 liter. Beredaren finns inne i HWC.

Service utförs normalt av Vatten & Värme i Färjestaden.

Ventilation

Självdagsventilation från utrymmena under läktaren. Installationer från 1989 bestående av vitmålad tallriksventiler i samtalsrum, toalett och västvätt. Ventilationsrör av varmförzinkad plåt som är dragna genom läktarbjälklaget upp bakom orgelns skärmvägg, där rören går samman och mynnar ut på kyrkvinden.

Ljud

Kyrkans nuvarande ljudanläggning installerades troligtvis vid renoveringen 1992. Ljudet styrs via mixerbord och förstärkare vid vaktmästarens plats i det norra bänkkvarterets bakersta rad. Mixerbordet har kanaler för mikrofoner i: koret, ambon, altaret, läktaren samt en trådlös mikrofon. Enheten för den trådlösa mikrofonen, av fabrikat Sennheiser, installerades 2008.

Två högtalaren är monterade på vägg på N respektive S långsidan, i den främre halvan av kyrkorummet. I kyrkan finns även hörslina.

Service av ljudanläggningar i Södra Ölands kyrkliga samfällighet utförs normalt av Görans TV-service i Borgholm.

Brister/skador

Felaktig placering av högtalarna ger dåligt ljud i bänkarna närmast koret.
(Prioritet III)

Klockringning och lucköppning

Klockringning och lucköppning installerades år 2003. Fyra av luckorna är försedda med automatisk öppning. Luckmotorerna är av fabrikat FFD. Kuggstängerna är av fabrikat Pizzato. Tornets två klockor är kopplade till två motorer vardera. Installationen gjordes av Skånska klockgjuteriet.

Styrenheten av fabrikat Apollo II är monterad i skåp i kapprummet i läktarunderbyggnaden.. Enheten är automatisk och kan programmeras för olika sorters ringning. Vid gudstjänsterna

kan klockringningen styras från vaktmästarens plats i norra bänkkvarterets bakersta rad. Två huvudkablar är dragna i tornet. En kabel för strömförsörjning av anläggningen i lanterninen och en kabel mellan styrenheten i nere i kyrkan och anläggningen i tornet.

Klockringningens funktion kontrolleras årligen genom avtal med Skånska klockgjuteriet AB, Hammenhög. Inspektioner på Öland utförs av Per Johansson och Göran Malmström.

Åskskydd

Åskledare finns monterad på torn. Nerledarkablar från lanterninen ner i mark vid tornets norra sida.

Funktionen besiktas i samband med elrevisionen vart fjärde år.

Brist/skador

Vid elrevision år 2005 konstaterades att åskledaren satt lös. Osäkert om detta åtgärdats. (Prioritet II)

Brandlarm och brandskydd

Kyrkan saknar brandlarmanläggning och sprinkler. År 2006 brandsäkrades befintlig dörr mellan torn och kyrkvind genom förstärkning och tätning.

I kyrkan finns två handbrandsläckare. En i sakristian och en på väggen till läktarunderbyggnaden. Brandfilt finns i på väggen mot läktarunderbyggnaden. Släckarna servas vart fjärde år av Brandab Skydd & Säkerhet i Kalmar.

Vägledande elektriska nödutrymningsskyltar finns monterade ovanför södra entrén och dörren till vapenhuset. Skyltarna markerar utrymningsvägarna. Vid varje gudstjänsttillfälle finns brandvakter vid utrymningsvägarna.

I kyrkan får vistas max 200 personer och då måste brandvakter finnas. Läktaren får användas av maximalt 20 personer, med god kännedom om kyrkans lokaler.

Brister/skador

Utrymningsarmaturerna är upphängda provisoriskt. Installationerna bör fullbordas. (Prioritet III)

Tillgänglighet

Vid sidan om trapplanet framför södra entrén har en ramp byggts år 2009. Nivåskillnaden till tröskeln kvarstår och åtgärdas genom en lös skiva. I kyrkorummet finns ingen ramp mellan långhusets och korets golvnivåer. I kyrkan finns en handikappanpassad toalett. I läktarunderbyggnaderna från 1992 har dörrarna installerats utan trösklar.

Brister/skador

Tröskeln vid södra entrén utgör ett hinder. Alternativ till den provisoriska lösningen med den lösa skivan bör utredas. Nivåskillnaden mellan kor och långhus bör också åtgärdas. En större utredning om tillgänglighet kommer att göras inom SÖKS under 2010. (Prioritet I)

II.2.4 Kyrkobyggnaden fast inredning

Kyrkans fasta (och lösa) inventarier av trä besiktigades av konservator Eva Järnerot, Jönköpings länsmuseum 2000. Resultatet av besiktningen finns redovisad i rapporten ”Inventerings-protokoll för Sandby k:a” daterad 2000-12-22. Rapporten innehåller såväl en allmän bedömning av inredningens och föremålets tillstånd, klimat- och förvaringsförhållanden, som en objektsvis redovisning av skador eller andra problem. Rapporten bifogas i sin helhet, se bilageförteckning.

Länsmuseets prioriteringar redovisas som tidigare (I-III) medan Jönköpings läns museums konservators prioriteringar redovisas med 1, 2 och 3. 1 innebär att åtgärden är akut och bör vidtas inom 0-2 år, en 2:a bör åtgärdas inom 2-5 år och en 3:a inom 5-10 år.

En sanering mot skadedjur utfördes år 1993 Vid besök i kyrkan 2009-08-26 noterades spår efter skadedjursangrepp. Det bör närmare undersökas i vilken omfattning angreppen är aktiva. (Prioritet I).

Nedan behandlas delar av kyrkans fasta inredning. En del av objekten finns även beskrivna i Jönköpings läns museums inventeringsrapport. Här beskrivs även kyrkorummets fast monterade belysningsarmaturer, kyrkans klockor, dopfunten och textiltförvaring.

Orgel och orgelfasad

År 1876 byggde Åkerman & Lund, Stockholm, en ny orgel med tillhörande orgelfasad för Sandby kyrka. Denna orgel gjorde tjänst fram till 1948 då ett nytt orgelverk byggdes av Fredriksborgs Orgelbyggeri, Hilleröd, Danmark. Troligen målades hela orgelfasaden om 1992. Då förbättrades också de förgyllda partierna. Orgelfasaden är idag målad i vitt med förgyllda detaljer.

Brister och skador

Orgeln undersöktes år 2005 av A Mårtenssons Orgelverkstad. Man konstaterade en defekt plattformsupphängning som hade orsakat problem i manual 2. Föreslogs åtgärdas i samband med service.

(Prioritet III)

Registreringen av Gedackt 8´ kräver en stor reparation. Mårtenssons rekommenderade åtgärd så snart som möjligt.

(Prioritet II)

Rengöring av orgeln om ca 6 år.

(Prioritet II)

Läktarbröstning

Läktarbröstningen är utförd i nyklassicistisk stil. Den är uppbyggd av breda brädor mellan profilerade lister. Den släta fronten delas in av sex kannelerade pilastrar och ett lyrornament markerar mitten. Bröstningen är målad vit med listverk i grått och engelskt rött. Pilastrar i engelskt rött och rik förgyllning. Läktarbarriären tillkom när kyrkan byggdes 1860.

Brister och skador

-

Bänkinredning

Bänkinredning tillkom 1860 då den nya kyrkan byggdes. År 1960 tillkom den nuvarande bänkinredningen. Den nytillverkades till största delen, men skärmarna längst fram och bak i kvarteren har förmodligen delar från den ursprungliga bänkinredningen. Några av de gamla bänkdörrarna finns bevarade i tornet. Ett exemplar finns utställt som museiföremål i vapenhuset. Den nuvarande bänkinredningen är indelad i tre öppna kvarter. De främre bänkskärmarna rymmer kanaler och tilluftsventiler från värmesystemet. Sidogångarna tillkom 1960. Nuvarande bemålning är från renoveringen 1992. Bänkgavlarnas ramverk och bänkarnas insidor är målade ljus grå. Spegelfyllningen är vit med marmorering i gult och ljus blått inramat av en blå ram. Överliggare är målade i engelskt rött.

Sidobänkarna tillkom 1960 och rymmer tilluftsventiler från varmluftssystemet. Bänkarna är målade enfärgat grå.

På läktarens södra sida finns en sluttande gradäng med äldre bänkar i enkelt utförande. Bänkarna är målade enfärgat grå.

Brister och skador

-

Predikstolen

Predikstolen är tillverkad av Jonas Berggren år 1794. Den införskaffades till kyrkan samtidigt som den äldre altaruppsatsen som nu är placerad vid södra långsidan. Predikstolen målades om i vitt och blått samt förgylldes 1992. Den är placerad på korets norra vägg och har en sexsidig korg och ljudtak. Till predikstolen kommer man via en trappa från sakristian.

Brister och skador

Torkspricka i stommen av trä. Rekommenderas dock lämnas utan åtgärd i inventeringsrapporten.

Altaruppsats och altarmålning från 1894.

Altaruppsatsen återgår till en ritning av Åbom från 1865. Den har en arkitektonisk utformning med pilastrar som bär upp en bruten båge. Den är rikt utsmyckad med förgyllt ornamentik. Altaruppsatsen flankeras av ett par golvljusstakar i samma stil. Målningsskikt och förgyllning är från senaste ommålningen år 1992.

Altarmålningen är målad av Gustaf Lindqvist år 1892 och föreställer ”Låten barnen komma till mig”.

Brister och skador.

Inaktiva maskangrepp. Ingen åtgärd.

Duken är något slak. På sikt kan den vara i behov av sträckning eller omspanning.

(Prioritet III)

Äldre altaruppsats

Arkitektoniskt utförd altaruppsats med volutformade pilastrar som bär upp en båge. Marmorerad i grått och grönt, skulpturer vita, ornament och detaljer förgyllda och försilvrade. Den tillverkades till Sandby kyrka av Jonas Berggren 1794.

Altarmålningen är också gjord av Berggren. Ursprungligen placerad i Stenåsa kyrkas altaruppsats.

Brister och skador.

Altaruppsatsen visar spår på maskangrepp som kan vara aktiva. Utredning om maskangreppen är aktiva.

(Prioritet I)

Dopfundt

Dopfunten är från 1100-1200-talet. Den stod på kyrkogården och användes som fundament till ett solur fram till år 1939. Då konserverades den och ställdes in i kyrkorummet.

Brister och skador.

Gamla lagningar har gått sönder. Cuppan har stora genomgående sprickor. Bör åtgärdas för att skadorna ej ska förvärras.

(Prioritet II)

Belysning

I mittgången hänger fem elektrifierade mässingskronor. Över bänkkvarteren och på läktaren hänger sex mindre oelektrifierade ljuskronor av bronserat trä. En krona av samma typ hänger i sakristian. På långsidorna och på koret hänger 8 elektrifierade mässingsplåtar. På orgelfasaden sitter två elektriska ljuslampetter i mässing med glasskärmar. Tänds med strömbrytare på orgelhuset. Över spelbordet finns en modern lysrörsbelysning. I vapenhuset hänger en äldre elektrifierad åttakantig stallykta av trä och glas. I passagen till pentryt hänger en modernare glasarmatur. I korets är två skenor med vardera fem spotlights placerade på gesimsen. De fem mässingskronorna, vägglampetterna och spotlightsen styrs från vaktmästarens manöverpanel längst bak i norra bänkkvarteret.

Brister och skador

-

Textilförvaring

Kyrkans textilier förvaras i sakristian. Där finns ett skåp för liggande förvaring och en enklare garderob för hängande förvaring av mindre ömtåliga textilier.

2009-04-20 inventerades textilierna i Sandy kyrka av textilkonservator, varvid en del brister noterades.

Brister och skador

Det saknas skyddsdukar i lådor för liggande förvaring.

Kollekthåvar saknar skyddsfodral.

Antependier har upphängning av metallringar. Det är en olämplig lösning som på sikt bör ändras för att inte skada tyget.

Rullade ryamattor saknar skyddstyg. Bör rullas på papprör.

(Prioritet III)

Kyrkklockor

Lillklockan är gjuten 1770 av klockgjutaren M. Bergstedt i Karlskrona. Den har följande inskriptioner: ”Passa seqvor scissae consortia fata sororis Sors eternim nostras miscuit aequa vices Tabiumus quondam, sed iam iuvenescimus Concinimus dulci, turba venite, sono. Anno 1770-S.Hultberg. Guten i Carlskrona av M.Bergstedt”

Storklockan är omgjuten i Karlskrona år 1768 av M. Bergstedt. På ena sidan står att läsa. ”Under varande pastor Suno Hultberg, Comminister Nils Rosander, åldermän S Näsby Jon Pärsson o. Lars Olsson i Norra Sandby är denna klocka, med kyrkans och församlingens omkostnad omgjuten i Carlskrona 1768 av M.Bergstedt.”

På andra sidan står: Rauca fui quondam, quia fracta, sed impiger, aucto Pondere me Fusor jam resonare dedit Audite Sandbyades clangorem, agilesque venite Vos, ut prendatis dogmata sancta, voco.”

II.3 ÖVERGRIPANDE KULTURHISTORISK BEDÖMNING FÖR KYRKOMILJÖ OCH KYRKA

Kulturhistorisk bedömning för kyrkogården finns i separat kyrkogårdsrapport, se Beskrivande del II B.

II.3.1 Generella värden

Som alla andra kyrkobyggnader uppförda före utgången av år 1939 skyddas Sandby kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska, icke-materiella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socknen. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften ”Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor”, utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag; kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar. (Se även under flik 13, Lagar och förordningar)

II.3.2 Allmän bakgrund

De öländska kyrkorna har en betydligt högre andel ombyggda medeltidskyrkor än fastlandet. Dessa medeltida sockenkyrkor var i huvudsak uppförda på 1100-talet som enkla absidkyrkor, men byggdes ofta om under 1200-talet. Man ansåg länge att dessa kyrkor vid sidan om den religiösa funktionen varit försvarsanläggningar. Idag har man uppfattningen att kyrkorna under tidig medeltid haft flera olika funktioner t ex spannmålsmagasin och härbärge. Eftersom kyrkorna ofta var den enda större stenbyggnaden i en socken och dessutom var en offentlig byggnad användes de säkert också som tillflyktsort för lokalbefolkningen i orostider. Kringen, som vid flera tillfällen drabbade ölänningarna och deras kyrkor hårt ända fram till 1700-talet, gjorde att underhållet blev eftersatt. De ekonomiska resurser som fanns fick i första hand användas för att återanskaffa nödvändiga inventarier. Vid 1700-talets mitt var kyrkoberståndet i princip oförändrat sedan medeltiden och utgjordes av en brokig samling kyrkor. Att anpassa dessa trånga och dåligt underhållna byggnader för de växande församlingarnas behov var en svår uppgift.

Kyrkorna på Öland har formats av öns relativa fattigdom och isolering, vilket sannolikt har bidragit till att ge lokala självständiga och uppfinningsrika byggmästare utrymme att återanvända och ta tillvara så mycket som möjligt av de äldre kyrkorna. Denna sparsamhet har lett till att proportionsförhållandena vanligen är långt ifrån den klassiska harmoni som förordades av Överintendentsämbetet från 1700-talets mitt och ca 100 år framåt i tiden. Tornen är ofta kraftiga i förhållande till långhuset, lanterninerna något överdimensionerade, fönstren på tornen gärna små, få och oregelbundet placerade. Närmast de nyklassicistiska idealen kommer de kyrkor på ön som nybyggdes på 1820-talet och framåt.

Från början till mitten av 1800-talet ledde de stabilare politiska och ekonomiska förhållandena tillsammans med en stadigt växande folkmängd till ökad kyrkobyggnadsverksamhet på Öland, liksom i landet i övrigt. På Öland kom dock om- och tillbyggnader att vara vanligare än nybyggnader. Genom en kunglig förordning 1759 hade byggandet av klockstaplar av trä

förbjudits på det träfattiga Öland. De medeltida tornen påbyggdes därför med lanterniner i klassicistisk stil för att hållbara kyrkklockorna. Ett fåtal medeltida kyrkor revs dock och ersattes av nya kyrkor i nyklassicistisk stil.

II.3.3 Kyrkomiljön och kyrkan med fast inredning och inventarier

Sandby kyrka ligger i byn Norra Sandby på S-Ö delen av Öland. Kyrkan är belägen i ett öppet jordbrukslandskap öster om östra landborgen. Vanligen ligger både byar och kyrkor på östra Öland utmed den östra landborgen. I detta fall skiljer Sandby socken ut sig genom att byarna och kyrkan istället ligger mellan landborgen och kusten. Kyrkan ligger norr om den gamla bykärnan i Norra Sandby. Alldeles S-V om kyrkogården ligger Sandby prästgård med bostadshus från 1872. Till gården hör även enskiftesverksladda daterad till 1700-talets andra hälft. I Sandbäck norr om Norra Sandby ligger det tidigare komministerbostället.

Den första kända kyrkan i Sandby socken var den stenkyrka som byggdes under 1100-talets förra hälft. Den hade rakslutet kor och var sannolikt tornlös. Efter 1170 fick kyrkan två skepp med valv som bars upp av fyrkantiga pelare. Ett östtorn byggdes ovanpå koret och en profan våning tillkom över kyrkorummet. År 1250 byggdes ett kraftigt västtorn som var lika brett som långhuset. Det hade ett toppigt kryssvalv i bottenvåningen. Före 1634 byggdes västtornet om, eventuellt på grund av ett ras. Muren mot öster ersattes med en trävägg som ställdes ovanpå valvet och tornets övre del blev därmed smalare.

År 1634 avbildades Sandby kyrka liksom de flesta andra öländska kyrkor av J H Rhezelius. Han reste på uppdrag av Kammarkollegiet runt i östra Småland och på Öland med uppdraget att avbilda kyrkor och andra sevärdheter i bygden. Genom århundradena har han fått många efterföljare som antingen på uppdrag eller av eget intresse arbetat med att avbilda Ölands kyrkor. Ungefär 100 år efter Rhezelius reste P Frigelius runt på Öland. Hans teckning av Sandby kyrka finns som bild ?, flik 15.

Under 1800-talets första hälft blev kyrkan för trång för den växande församlingen. Frågan om att bygga en ny kyrka var uppe till diskussion vid flera tillfällen och man övervägde också att sammanbygga kyrkorna i Sandby och Gårdby. Det genomfördes dock aldrig. Istället revs Sandby medeltida kyrka ner och en ny kyrka byggdes. Inga rester av den medeltida kyrkans murverk ingår därför idag i murarna Sandby. Av Ölands 34 medeltida kyrkor är 11 stycken helt nedrivna och ersatta av nya kyrkobyggnader. Sandby är en av dessa. Den nya kyrkan byggdes omkring den gamla. Det finns bevarade murrester under nuvarande kyrkans golv. Dessa rester undersöktes av Ragnhild Boström i samband med den stora renoveringen 1961. Boström kunde dokumentera den gamla kyrkans planform och delar av dess byggnadshistoria. (Se skiss i ritningsbilaga)

Den nya kyrkan som stod klar år 1860 ritades av arkitekt Johan Fredrik Åbom och byggdes av byggmästare Peter Isberg. Åbom levde mellan åren 1817 och 1900. Han var verksam vid Överintendentämbetet som förste arkitekt och intendent för Kronans hus i landsorten. Han ritade ett stort antal byggnader av varierande slag runt om i landet. Bland hans verk finns offentliga byggnader, kyrkobyggnader och slottsrenoveringar. Flera karaktäristiska hus i Stockholm bär hans signatur, däribland Gamla Riksdagshuset på Riddarholmen, Södra Teatern på Mosebacke och Berns salonger. I Kalmar har han ritat Gamla lasarettet och Frimurarhotellet. På Öland har han förutom Sandby även ritat Södra Möckleby kyrka. Byggmästare Isberg var involverad i flera ny- och ombyggnader av öländska kyrkor. Dessa är,

förutom Sandby, Segerstad 1839, Gårdby 1841, Södra Möckleby 1850-51, Kastlösa 1855, Persnäs 1857, Alböke 1859-62 och Algutsrum 1864.

Sandby kyrka uppfördes under slutfasen av den intensiva nybyggnadsperiod som pågått sedan mitten av 1700-talet på Öland. Efter Sandby byggdes endast ytterligare tre kyrkor fram till 1950. Dessa var Högby (1870-71), Borgholm (1872-79) och Källa nya kyrka (1887-88). Efter mitten av 1800-talet strävade arkitekterna efter att skapa mer varierade planformer än tidigare. Kyrkor som uppförts tidigare under den stora nybyggnadsperioden hade kyrkorum med rakt avslutade kor. Sandby kyrka byggdes med ett flersidigt kor som omsluter altarplatsen. I övrig följde interiören schemat för de så vanliga nyklassicistiska kyrkorummen. Långhuset är luftigt med stor rymd. De stora rundbågiga fönstren släpper in rikligt med ljus. En sluten bänkinredning upptog större delen av långhuset, och i koret fanns korbänkar. Delar av den gamla kyrkans inredning såsom altaruppsatsen och predikstol flyttades över till den nya kyrkan. Åboms ritning över kyrkan visar en stramt klassicistisk altaruppsats, som alltså aldrig utfördes. Några år senare, år 1865, gjorde Åbom ytterligare ett förslag till en betydligt rikare utformad altaruppsats med flankerande golvljusstakar. Det var detta senare förslag som användes när man många år senare bestämde sig för att förse kyrkan med ny altaruppsats. Detta skedde år 1894.

Exteriört är Sandby kyrka klassicistisk till sin karaktär, men den är rikare dekorerad än kyrkorna från 1800-talets tidigare del. I Sandby kyrka påminner de dekorativa takfriserna, fönsterspröjsningen och den smala tornspiran som kröner lanterninen om de kyrkor som byggmästaren Isberg under 1850-talet hade uppfört i Kastlösa och Alböke.

Sandby kyrka har inte förändrats mycket utvändigt. Vid de utvändiga renoveringarna har endast detaljer som hör ihop med vattenavrinning och uppvärmning ändrats. Uttjänt material på tak och fasad har bytts men mot ungefär samma som tidigare. På långhusets södra takfall finns fortfarande originalpannor kvar. Spiran på lanterninen är täckt med spån, vilket inte längre förkommer på någon annan kyrka på Öland idag. Fönstren har genom alla tider behållit sin rundbågiga indelning.

Invändigt är kyrkan mer förändrad. Vid en interiör ommålning som troligen skedde i samband med att den nya altaruppsatsen tillkom 1894 gjordes de takrosetter som fortfarande finns kvar. Vid renoveringen 1932 byggdes vindfånget vid södra dörren i långhuset. Då installerades även varmluftssystem i kyrkan. Senare flyttades den medeltida dopfunten in i kyrkan från kyrkogården, där den hade fungerat som sockel till ett solur. Den gamla altaruppsatsen undgick större ommålningar. Ofta har altaruppsatserna fått ändrad färgsättning enligt tidens smak.

Stora förändringar gjordes vid renoveringen 1961. Varmluftssystemet byggdes om och i samband med det utökades källaren med en varmluftskammare och kyrkan golv byttes i sin helhet. Koret och sakristian försågs med golv av röd kalksten medan långhuset fick golv av spontade brädor. En ny öppen bänkinredning tillkom. Utmed långsidorna skapades sidogångar och längsgående fasta bänkar med plats för varmluftskanaler och ventiler. Även de främre bänkskärmarna konstruerades på liknande sett, för att rymma kanaler och ventiler. Korbänkarna avlägsnades helt. Antalet bänkar minskades i den nya bänkinredningen, vilket lämnade mer plats under läktaren. På läktaren togs den sluttande gradängen med bänkar på norra sidan bort och ersattes av ett enklare podium med plats för lösa stolar.

Vid den senaste renoveringen 1992 byggdes läktarunderbyggnaden. Ytterligare bänkrader togs bort, så samtliga pelare kom att stå fria. Under läktaren inrymdes andaktsrum, pentry och hwc. Hela interiören inklusive fast inredning målades om i färgerna vitt, grått, blått, ockragult och engelskt rött.

Sammanfattningsvis:

- Till skillnad från de flesta övriga kyrkorna på södra Ölands östra sida ligger Sandby kyrka öster om landborgen istället för på den.
- Platsen har kontinuitet som kyrkplats sedan medeltiden. Rester av den medeltida kyrkan finns under nuvarande kyrkans golv. Inne i kyrkan finns dopfunten som också är från medeltiden
- Sandby kyrka och kyrkogård ingår i en välbevarad kyrkomiljö, med prästgård och gamla ekonomibyggnader nära kyrkogården.
- Den nuvarande kyrkan byggdes 1860. Den är i huvudsak utformad efter nyklassicistiska stilideal men har detaljer som pekar framåt mot det sena 1800-talets nystilar. Dit hör det polygonala koret, den dekorerade takfrisen, tornets spira och de rundbågigt indelade fönstren.
- Kyrkans exteriör är mycket välbevarad. På långhustaket finns ursprungliga tegelpannor delvis kvar. Tornspiran är klädd med spån.
- Interiören har bevarat huvuddragen från tillkomsttiden. Dit kan räknas kyrkorummets planform med det flersidiga koret, altaruppsatsen och läktaren med orgelfasaden. Bänkinredning och målningsskikt har tillkommit vid renoveringar under 1900-talet.
- Den gamla altaruppsatsen av Jonas Berggren är värdefull för att det är ett av få inventarier som finns bevarade från den äldre kyrkan. Trots att det synliga måleriskiktet till största delen är från konserveringen på 1930-talet är färgsättningen i grått och vitt densamma som den ursprungliga.

II.4 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING (inom parentes använda förkortningar)

Kalmar läns museums topografiska arkiv (KLM)

Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet (ATA)

Lantmäteriets söktjänst Historiska kartor

Boström, Ragnhild, De öländska kyrkorna –en översikt I: *Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland*, Stockholm 1993 (SvK)

Erixon, Sigurd (red) *Sveriges Bebyggelse Landsbygden del IV*, Uddevalla 1959

Håkansson, Gunnar, *Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar, epitafier och andra kyrkliga föremål*, Göteborg 1942

Lindahl Göran, *Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt*, Diakonistyrelsens bokförlag 1955

Mörkfors, Gunnel, Nyklassicistiska kyrkorum: utvecklingen i Östergötland 1760-1860, I: *Kyrka i bruk* red. Mörkfors, Olsson, Linköping 1996

Sandby-Gårdby hembygdsförening, En bok om Sandby-Gårdby, Kalmar 1972 (sockenhi)

Sjöström Ingrid, Kyrkorna från perioden 1760-1860 –en sammanfattande översikt I: *Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland*, Stockholm 1993 (SvK)

Ullén Marian, Stiftsindelningen och kyrkobyggandet i Växjö stift 1760-1860 I: *Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland*, Stockholm 1993 (SvK)

Ullén, Marian. *Öland, landskapets kyrkor*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2003.

Muntliga uppgifter lämnade av kyrkvaktmästare Kjell Johansson och Stefan West.